

HERRIJZEND NEDERLAND

Radio in oorlogstijd

Peter de Ruiter

PixelPerfect Publications

“This is an EXCELLENT series putting important recordings into context”

Jonathan Marks

Colofon

Radio Herrijzend Nederland - Radio in Oorlogstijd

Deze uitgave is een woordelijke weergave van de gelijknamige elfdelige audioserie van Peter de Ruiter en Beeld & Geluid, aangevuld met illustraties en een overzicht van bronnen.

Meer informatie over de serie

www.hierisherrijzendnederland.nl

www.beeldengeluid.nl/herrijzendnederland

Auteur Peter de Ruiter

Vormgeving cover en binnenwerk Helga Hamstra

Voor medewerkers aan de serie: zie het desbetreffende hoofdstuk achterin dit boek.

Foto auteur Bart Maat

Uitgave

PixelPerfect Publications

Bankastraat 107b

2585 EK Den Haag

0626 046 210

mail@peterderuiter.nl

www.pixelperfectpublications.nl

© PixelPerfect Publications 2025

ISBN boek 9789493271838

ISBN ebook 9789493271845

ISBN luisterboek 9789493271777

NUR 689

De serie en dit boek zijn tot stand gekomen mede dankzij het Eva Tas Fonds.

Voorwoord

Op het moment dat dit boek verschijnt, woedt er op veel plaatsen in de wereld oorlog. Net zoals in Nederland en elders tijdens de Tweede Wereldoorlog, bevechten naties elkaar ook met informatie. Vrijwel alle berichten die de bevolking over het eigen land en over ‘de vijand’ ontvangt, zijn gekleurd.

In de jaren veertig van de vorige eeuw beschikten we alleen over drukwerk en radio en sommigen hadden een telefoonaansluiting. Nu zijn daar televisie, internet, mobiele telefonie en social media bijgekomen. Communicatie is een machtig wapen geworden, voor buitenlands én binnenlands gebruik.

Dit verhaal over Radio Herrijzend Nederland, en breder, over radio in oorlogstijd, berust op authentieke radiofragmenten die Beeld & Geluid bewaart, op geschriften die KB Nationale Bibliotheek beheert en op interviews met deskundigen en mensen die de oorlog hebben meegemaakt. Het laat zien hoe krachtig het gebruiken, verdraaien en onthouden van informatie is en welke dilemma’s het oproept.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog moesten ook journalisten en artiesten partij trekken. Kies je voor de illegaliteit, probeer je naar Londen te komen of werk je mee met de bezetter? Een aantal journalisten heeft zijn landgenoten misleid of op z’n minst verwarring gezaaid. Anderen hebben sabotage gepleegd of zich lijdelijk verzet. Er zijn vele grijstinten, zo kunnen we constateren.

Ik hoop dat deze woordelijke weergave van de gelijknamige audioserie die ik met Beeld & Geluid heb mogen maken een bijdrage levert aan de geschiedschrijving van media in de Tweede Wereldoorlog, om zicht te geven op het toen én het nu.

Peter de Ruiter

Den Haag, oktober 2025

Inleiding

Herrijzend Nederland - Radio in Oorlogstijd

Als in september 1944 Eindhoven wordt bevrijd, treffen de geallieerden er een in het geheim gebouwde radiozender aan. Met veel improvisatietalent kan de zender al drie weken later beginnen met uitzenden, onder de naam Radio Herrijzend Nederland. Eindelijk klinkt het 'vrije woord' weer vanaf Nederlandse bodem. Maar terwijl het bevrijde deel van Nederland feestviert, gaat de rest van het land een kille hongerwinter en toenemende repressie tegemoet. De kersverse programmamakers moeten spitsroeden lopen om vreugde te combineren met compassie en verzet.

Deze audioserie van Peter de Rooter en Beeld & Geluid gaat over radio maken in oorlogstijd. Aan de hand van talrijke authentieke fragmenten van onder meer Herrijzend Nederland, Radio Oranje en de genazificeerde Nederlandsche Omroep in Hilversum hoor je hoe de zenders de hoofden en harten van de luisteraars proberen te veroveren.

Naar voren komt hoe de strijd zich in het laatste oorlogsjaar afspeelt. Hoe Nederland door de Hongerwinter komt, hoe het verzet zich weert en hoe massamedia hun propaganda bedrijven. Welke rol speelde de radio daarin en wie waren de radio-makers? En waarom bleef het op de radio zo stil over de Jodenvervolgging?

Inhoud

2 Colofon

3 Voorwoord

5 Inleiding

13 Ten geleide

15 Aflevering 1: Een geheime zender

Op een geleende fiets en ongeschoren arriveert kwartiermaker Henk van den Broek kort na de bevrijding van Eindhoven in de stad om daar een radiozender aan de praat te krijgen. Na krap vier weken voorziet het radiostation vanaf 3 oktober 1944 grote delen van Nederland van morele steun, informatie en verstrooiing. De Philipsfabriek, waar de zender is gemaakt, gaat zelfs noodradio's maken ter vervanging van de door de bezetter in beslag genomen toestellen. Deze zogeheten Luistervinken zijn geschikt voor slechts één zender: Radio Herrijzend Nederland! Met Gidi Verheijen (amateur historicus), Filip Bloem (Verzetsmuseum Amsterdam) en Jeroen Smit (stemacteur).

32 Wie goed luistert, hoort meer

33 Aflevering 2: Het geluid van bevrijding

De nieuwe zender heeft gebrek aan van alles, van microfoons tot paperclips, van rubber fietsbanden om buiten de stad reportages te kunnen maken tot grammofoonplaten met andere muziek dan Duitse schlagers. De bevolking van Eindhoven leent zijn platen uit. Herrijzend Nederland komt dankzij veel improvisatietalent in de lucht en weet al snel ook luisteraars tot ver buiten Eindhoven te boeien: in bevrijde en bezette gebieden. Oorlogsverslaggever Robert Kiek gaat aan de slag voor de zender, nadat hij eerder boeiende reportages heeft gemaakt over de opmars van de geallieerde legers sinds D-Day. Met Gidi Verheijen (amateur historicus), Jeroen Smit en Miriam de Hoogh (stemacteurs).

47 Aflevering 3: Wie luistert, weet meer

Oorlogscorrespondent Robert Kiek vergaloppeert zich: hij geeft bijna geheime informatie door aan de vijand. Hij krijgt een 'functie elders' in Londen. Er worden nu strenge regels opgesteld voor berichtgeving die de Duitsers, die immers meeluisteren, niet bevoordelen of verleiden tot represailles in bezet gebied. Intussen treden in het Philips Ontspanningscentrum vermaarde artiesten op voor geallieerde troepen in Eindhoven. Die uitvoeringen belanden rechtstreeks op de zender, want de studio van Herrijzend Nederland is in hetzelfde gebouw gevestigd. Met Jeroen Smit en Miriam de Hoogh (stemacteurs).

62 Tableau vivant

63 Aflevering 4: De Hongerwinter meemaken

Tegelijk met operatie Market Garden, die begint op 17 september 1944, kondigt de Nederlandse regering in Londen een algemene spoorwegstaking af. Die moet de bewegingsvrijheid van de bezetter beperken, maar is een van de oorzaken van de hongersnood in met name de nog bezette Randstad. De strenge winter, gebrek aan alternatief vervoer en een tekort aan brandstof - die uit het bevrijde Limburg had moeten komen - verhevigen de nood. Het 'bonnensysteem' werkt naar behoren,

maar het is niet genoeg. De radio schreeuwt om maatregelen. Met Ingrid de Zwarte (historicus), Verzetsmuseum Amsterdam (opnamelocatie) en Jeroen Smit (stemacteur).

84 Een feesttaart uit eigen rantsoen

85 Aflevering 5: Het verzet laat zich gelden

Na Dolle Dinsdag (5 september 1944), als de bevrijding nog een kwestie van weken lijkt, wint het verzet aan kracht. Meer en meer mensen sluiten zich aan en de regering in Londen dropt wapens en regelt geld. Duitsers en NSB'ers voelen dat ze de strijd gaan verliezen. De bezetter pareert het toenemende aantal aanslagen met schandelijke represailles. De radio doet verontwaardigd verslag en stelt gerechtigheid in het vooruitzicht. Met Liesbeth van der Horst (Verzetsmuseum Amsterdam) en Jeroen Smit (stemacteur).

104 De radio binnen handbereik

105 Aflevering 6: Hersenspoeling (1)

Het eerste slachtoffer in een oorlog is de waarheid, zo luidt het gezegde. Al kort na de capitulatie in 1940 komen de omroepen onder Duitse controle te staan, om begin 1941 op te gaan in de Nederlandsche Omroep. De zender probeert ziertjes te winnen onder het volk. Bekende Nederlanders als Max Blokzijl en liedjesschrijver Jacques van Tol lenen zich ervoor. Maar Radio Oranje bindt vanuit Londen de strijd aan. De kranten en tijdschriften die van de bezetter mogen verschijnen, drukken hun berichten in nationaal-socialistische kleuren. Met Huibert Crijns (KB Nationale Bibliotheek) en Jeroen Smit (stemacteur).

125 Aflevering 7: Hersenspoeling (2)

Naarmate de oorlog vordert neemt het venijn in de propaganda van beide kanten toe. De Nederlander weet niet meer waar hij 'de waarheid' moet zoeken, want er blijken er meerdere te zijn. Zelfs een cursus Duits op de Nederlandsche Omroep is doorspekt met het nationaalsocialistische 'ideaal'. Humor is een populair wapen om af te geven op de vijand - galgenhumor wel te verstaan. Welk tegenwicht bieden Radio Oranje en Herrijzend Nederland? Met Huibert Crijns (KB Nationale Bibliotheek), Vincent Kuitenbrouwer (historicus) en Jeroen Smit en Laura Köpping (stemacteurs).

143 Aflevering 8: De Radiomakers (1)

Herrijzend Nederland was een kwekvijver voor radiotalent. Vele bekende radiostemmen zijn er begonnen, zoals Netty Rosenfeld, Joop Landré en Arie Kleijwegt. Zij moesten zo'n beetje zelf het vak uitvinden. Hoe zijn ze komen aanwaaien en hoe hebben ze hun werk gedaan? De opname van een koorstuk voor de Kerst in een zwaar gehavende Sint-Jan in 's-Hertogenbosch wordt geteisterd door het lawaai van overvliegende Duitse bommen. Maar het lukt, ternauwernood. Met Paul van den Broek (zoon van Henk van den Broek) en Jeroen Smit (stemacteur).

163 Aflevering 9: De radiomakers (2)

AVRO-coryfee van voor de oorlog Karel Nort belandt in oktober 1944 bij Herrijzend Nederland. Tot 1942 werkte hij bij de genazificeerde Nederlandsche Omroep. Hoe kon hij

dat rijmen met zijn geweten? Hij zat vervolgens ook in het verzet. De ondergedoken Joodse Netty Rosenfeld maakte in de oorlog een zware tijd mee. Na de oorlog moeten alle omroepmedewerkers verantwoording afleggen over hun gedrag tijdens de oorlog. Dolf van der Linden is een van hen. Hij vergaarde als dirigent roem nadat Herrijzend Nederland hem na de bevrijding vroeg het Metropole Orkest op te richten. Met Bas Tukker (biograaf Dolf van der Linden) en Jeroen Smit (stemacteur).

184 De Duitsers hadden geen tijd om de omroepen op te blazen

185 Aflevering 10: Wat je niet kon horen

Aansporingen tot verzet waren op de oranjegezinde radiozenders in de oorlog nauwelijks te horen. Men wilde de bevolking geen risico's laten nemen. De Jodenvervolgving en de eventuele hulp aan getroffenen ontbrak vrijwel geheel in de uitzendingen. Michal Citroen schreef het boek *Een adres* over de onderduik door mensen met een Joodse achtergrond. Zij verhaalt over het lot van haar familie en dat van de Joodse gemeenschap in het algemeen. Rosa Knorringa (1932), ook van Joodse komaf, was met haar familie zelf ondergedoken - ieder afzonderlijk. Wat wist zij als kind van wat er aan de hand was en hoe heeft het haar verdere leven bepaald?

203 Bonusaflevering

De podcast over Radio Herrijzend Nederland is op 23 april 2025 ten doop gehouden bij Beeld & Geluid in Hilversum. Tijdens die gelegenheid zijn opnames gemaakt van gesprekken met mensen die het verhaal van 'radio in oorlogstijd' completeren en het ook aan het heden spiegelen. Willy van Loenen (1937) is tijdens de Hongerwinter van de Randstad naar Friesland gebracht, waar wel voldoende voedsel was. Rosa Knorringa (1932) maakte een deel van de oorlog mee in de onderduik. In deel 10 komt zij langer aan het woord.

Reber Dosky maakte een film over een geïmproviseerd radiostation in Syrië toen Koerden daar vochten met eenheden van IS. Het gaf de burgers hoop. Journalist Geert Van Asbeck realiseert radiostations in vluchtelingenkampen, die werelden verbinden. Ruth van Rossum weeft gedichten over de oorlog, van eigen en anderen hand, tussen de gesprekken door en geeft ze daarmee extra betekenis. En tenslotte heeft Paul van den Broek op de bijeenkomst bij Beeld & Geluid de eerste afleveringen vrij aan de luisteraar. Hier Herrijzend Nederland, de zender op vrije vaderlandse grond!

222 Bronnen geluidsfragmenten

223 Muziek in de serie

227 Medewerkers aan de serie

229 Literatuur, nieuwsmedia en documenten

231 Verder luisteren

234 Hoe Philips de zender Herrijzend Nederland in de lucht heeft geholpen

Ten geleide

Als in dit boek een alinea vooraf wordt gegaan door een naam van een zender (zie de afkortingen verderop), door een naam of door ‘stemacteur’, dan zijn dit letterlijke citaten van de radio of uit een interview. Als dit niet het geval, dan is de tekst begeleidend, of ‘voice over’, zoals het in een podcast heet. ‘Peter’ staat voor Peter de Ruiter, de presentator van de podcastserie, die ook de interviews heeft gehouden.

Afkortingen

RHN	Radio Herrijzend Nederland, zond uit vanuit Eindhoven
RO	Radio Oranje, zond uit vanuit Londen
DB	De Brandaris, radio-omroep voor zeevarenden
VN	Radio Vrij Nederland (Parijs)
NO	De Nederlandsche Omroep, onder controle van de Duitse bezetter (Hilversum)
BBC	De Britse nationale omroep
VO	Voice-over (verteller)
Peter	Interviewer

In de eerste maanden van het bestaan van Radio Herrijzend Nederland beschikte de zender slechts over een krap bemeten spreekcel. De deur moest met regelmaat open “...om niet aan een langzame verstikkingdood te worden prijsgegeven”, aldus oprichter van de omroep Henk van den Broek.

[foto: Koninklijke Philips N.V./Philips Company Archives]

1. Een geheime zender

Tijdens de Tweede Wereldoorlog luistert het Nederlandse volk naar Radio Oranje, een zender van de naar Londen uitgeweken regering. Die moest objectieve informatie verschaffen en het vaderland een hart onder de riem steken. Als in het najaar van 1944 het zuiden van Nederland is bevrijd komt er een andere zender in de lucht; vanuit Eindhoven, vanaf eigen bodem.

RHN

Hier is Herrijzend Nederland, de zender op vrije vaderlandse grond

Dit is het verhaal van die zender. Voor deze tiendelige audioserie van Beeld & Geluid en Peter de Ruiter beginnen we in Hilversum.

Peter Bas, waar gaan we naartoe?

Bas We gaan naar de depots van Beeld & Geluid, het radiodepot.

Peter Bas is Bas Achterberg en hij is conservator bij Beeld & Geluid in Hilversum. Wat verwachten we daar?

Bas Wij verwachten de Luistervink te zien.

Peter En wie zijn er nog meer in deze lift?

Gidi Gidi Verheijen. Ik heb me verdiept in onder andere Radio Herrijzend Nederland. En dat zijn de Luistervinken: de radiotoestelletjes die speciaal ontwikkeld zijn door Philips om na de bevrijding van het zuiden Radio Herrijzend Nederland mee te kunnen beluisteren.

Radio Herrijzend Nederland is een radiozender die in het najaar van 1944 in de lucht is gekomen in Eindhoven, in een deel van Nederland dat als eerste was bevrijd van de Duitse bezetter. Het station zond uit voor de bevolking in het bevrijde deel van het land én het deel dat daar nog tot het voorjaar van 1945 op moest wachten.

Hoe maak je radio in oorlogstijd? Hoe maak je programma's voor luisteraars die in het zuiden feestvieren terwijl de rest van het land in toenemende mate te maken

Een van de depots van Beeld & Geluid ten tijde van een rondleiding. Oud-omroepmedewerker Martin Schuurmans vertelt over de trapnaaimachine waar een fietsdynamo op was gemonteerd, die voldoende stroom leverde om in tijden van schaarste tijdens de Tweede Wereldoorlog een eenvoudige radio te laten werken.

krijgt met repressie van de Duitse bezetter en die een erbarmelijke Hongerwinter tegemoet gaat. En waarom is er speciaal voor dit doel een radio-ontvanger ontwikkeld, waarop je alleen Herrijzend Nederland kan ontvangen? Luister naar deze audioserie van Beeld & Geluid, die je in tien delen meeneemt op een reis door radioland in Nederland, in de nadagen van de Tweede Wereldoorlog en kort na de bevrijding. Je krijgt antwoord op de vraag hoe belangrijk radio is in oorlogstijd.

Lied *Als ik jou maar zie ben ik gelukkig, waarom ben je toch altijd zo nukkig?
Dag schatteboutje, dag aardig vrouwtje. Zeg, heb je even tijd?
(Dag schatteboutje - The Ramblers)*

Eindhoven is bevrijd in september. Maar we nemen een aanloopje vanaf voorjaar 1944. Op 6 juni 1944 kan de BBC in Londen als eerste D-Day aankondigen, de massale landing van geallieerde troepen in Normandië, voorgelezen in alle talen van de landen aan de kust van West-Europa die bezet waren door de vijand.

BBC / Snagge

This is London. London calling in the home, overseas and the European services of the BBC and through United Nations Radio Mediterranean. And this is John Snagge speaking. Supreme Headquarters Allied Expeditionary Force have just issued a communiqué, and in a few seconds, I will read it to you. Communiqué number one. Under the command of General Eisenhower, Allied naval forces, supported by strong air forces, began landing Allied armies this morning on the northern coast of France.

John Snagge, de beroemd geworden presentator van de BBC omdat hij de geallieerde landing op Normandië op de radio mocht aankondigen, op 5 en 6 juni 1944, ook genaamd Operatie Overlord.

BBC

Onder bevel van generaal Eisenhower is hedenmorgen een geallieerde vloot, bijgestaan door een sterke luchtmacht begonnen met het ontschepen van geallieerde legers op de noordkust van Frankrijk. Dit is het einde van het communiqué.

De berichten worden doorgegeven door talrijke andere radiozenders, in onder meer Europa en de Verenigde Staten. Gedurende de zomer van 1944 ontspan zich een felle strijd tussen geallieerden en het Duitse leger, die aan beide zijden veel doden en gewonden vergde en die veel materiële schade aanrichtte.

Vanaf augustus vecht ook de Nederlandse Prinses Irene Brigade mee. Die was samengesteld uit Nederlanders die gedurende de oorlog hadden weten te ontkomen naar Engeland. De opmars vordert gestaag. Al op de avond van 3 september trekken de eerste troepen Brussel binnen. Er volgt spoedig een levendig verslag via de radio. Je hoort Robert Kiek, verslaggever van Radio Oranje, de zender die sinds het begin van de oorlog vanuit Londen uitzendt voor het bezette vaderland.

RO / Kiek

Ik spreek hier uit het hartje van Brussel, waar de geallieerden even voor middernacht zijn binnengerukt. Zes uur tevoren dineerden de laatste Duitsers nog in Hotel Metropool, voor er in de laatste legerauto's van door te gaan. Toen wij vanmiddag in datzelfde hotel een stukje aten, klakte de kelner nog met zijn hielen tegen elkaar, zoals de Duitse officieren hem dat de laatste vier jaar klaarblijkelijk hadden geleerd. Die gewoonte moet hij maar weer snel afleggen.

Robert Kiek hoopt op een spoedige bevrijding van Nederland.

RO / Kiek

Brussel staat op z'n kop van vreugde. Voor ons is dat alleen maar een voorproefje van wat ons allemaal in Amsterdam en Den Haag te wachten staat. De Koninklijke Nederlandse Brigade Prinses Irene is op het ogenblik in allerijl onderweg naar de Nederlands-Belgische grens. De troepen zetten alles op haren en snaren om de eerste geallieerde legereenheid te zijn die Nederland binnenrukt.

Een woord van waarschuwing is misschien hier nog op zijn plaats. Hoewel op het ogenblik Brussel en vermoedelijk Antwerpen ook al bevrijd zijn, bevinden zich hier en daar nog Duitse elementen die niet op tijd de benen hebben kunnen nemen en derhalve hebben besloten het uit te vechten. Dat zijn voornamelijk de SS-eenheden, die trouwens wel weten wat hun te wachten staat als ze zich aan de bevolking overgeven in afwachting van de geallieerde troepen.

De bevrijding van Brussel op 3 september 1944.

Kiek blikte met grote graagte vooruit. Als dat zo doorgaat is de strijd snel gestreden.

RO / Kiek

Onze opmars is razendsnel geweest. Eerlijke gezegd: het was vaak nauwelijks bij te houden. Een verdere vertraging was dan een heel aangename, maar het bleef een vertraging. Een wild enthousiaste bevolking die van dorp tot dorp en van stad tot stad door Noord-Frankrijk en België ons bleef begroeten. Vanmorgen heel vroeg al, toen we in het schemerduister België binnenreden stonden honderden burger te zwaaien met vlaggen op de kruispunten. We hoefden geen enkele keer op de richtingborden te kijken. De menigte had zich daarom juist op kruispunten opgesteld dat we de weg naar Brussel, Antwerpen en dat is de weg naar uiteindelijk Amsterdam, niet konden missen.

Een van de weinige foto's van oorlogsverslaggever Robert Kiek, die voor Radio Oranje en Herrijzend Nederland de geallieerde opmars met verve versloeg.

Een dag later is de razende reporter al in Antwerpen.

RO / Kiek

We zijn vandaag weer een stapje dichterbij eigen land gekomen. Antwerpen, waarin de Duitsers een bezetting hadden achtergelaten die tot taak had de geallieerden een paar uur te vertragen, is nu zo goed als geheel van Duitsers gezuiverd. Onder de resterende Duitsers heerste alleen maar paniek. Ze gaven zich over aan de leden van de Witte Brigade. Dat is de naam van de Belgische ondergrondse organisatie, die er sedert gisterochtend honderden en honderden hebben gearresteerd en ze met veel gevoel voor humor in de leeuwenkooi in de dierentuin hebben opgesloten.

Er is nauwelijks meer tijd om u een beschrijving te geven van het oorlogsmateriaal dat de Duitsers in Antwerpen moesten achterlaten. De bevolking heeft geweldige voorraden levensmiddelen van de Wehrmacht, die ook waren achtergebleven, opengebroken, en gedurende enkele ogenblikken stonden er honderden flessen cognac, kilogrammen koffie en boter op de boulevard, waarvan de menigte zich gretig meester maakte. Het was een gezicht dat heel wat Antwerpenaren in geen vier jaren hadden gezien. En men griste nog gretiger naar koffie en boter dan naar de cognac. Verse troepen trekken op het ogenblik door in de richting van Nederland. Onze ontvangst in Brussel en Antwerpen heeft die van Parijs verre overtroffen. Dat Rotterdam, Den Haag en Amsterdam hier nog een schepje bovenop kunnen leggen, lijkt schier onmogelijk, maar het zal zeker wel gaan.

Rotterdam, Den Haag en Amsterdam zullen nog geruime tijd moeten wachten op hun bevrijding.

Inwoners van Den Haag wachten op 5 september 1944 tevergeefs op het Rijswijkseplein op geallieerde bevrijdingslegers. Rechts op de foto Duitstalige richtingborden, onder meer naar de Wehrmacht Kommandatur.

Op 5 september slaat de vlam in de pan als Radio Oranje abusievelijk meldt dat ook Breda is bevrijd. Nu zal het niet lang meer duren voordat heel Nederland vrij is, denkt men. NSB'ers en Duitsers roeren zich en nemen de wijk naar het oosten, vaak op van Nederlanders gevorderde fietsen. De toenmalige minister-president Gerbrandy stookt in zijn onwetendheid het vuurtje nog wat verder op.

RO / Gerbrandy

Nu de geallieerde legers in hun onweerstaanbare opmars de Nederlandse grens overschreden hebben, wil ik uit naam van u allen, onze bondgenoten een hartelijk welkom toeroepen op onze vaderlandse bodem. Het uur der bevrijding heeft geslagen. Weldra zal het ogenblik komen waarop onze geliefde vorstin in uw midden zal terugkeren om te regeren in rechtvaardigheid en vrede.

Pieter Gerbrandy voor een microfoon van de BBC in 1941. Hij was minister-president van 1940 tot 1945 en heeft vele redevoeringen gegeven voor Radio Oranje en Radio Herrijzend Nederland. Ook hij meende in september 1944 dat heel Nederland spoedig bevrijd zou zijn.

[foto: Nationaal Archief]

Niet alle Duits gezinden vluchten. Zo kondigt Max Blokzijl aan te blijven. Blokzijl werkte als een soort columnist voor de Nederlandsche omroep in Hilversum, die onder Duits gezag stond. Hij was een meester in het recht praten van wat krom is. En zijn doel was Nederlanders op het verkeerde been zetten. Het Duitse been, wel te verstaan. Hij was de eerste NSB'er die na de oorlog is gefusilleerd.

NO / Blokzijl

Het is den geachte ‘anti’s’ misschien opgevallen dat Duitse en Nederlandse werkelijke nationaalsocialisten in deze weken zo rustig en vol vertrouwen zijn. Mocht het hun niet zijn opgevallen, dan wil ik hen er bij deze opmerkzaam op maken: wij hebben geen reden tot juichen, want het lot maakt het ons zwaar. Maar we hebben evenmin reden om de dingen donkerder te zien dan ze zijn. Wij zeggen, de hemel besparen ons volk de bevrijding. En geven het een passende belangstelling voor de berichten uit bevrijde gebieden.

Bundeling van radiopraatjes die Max Blokzijl hield voor de genazificeerde Nederlandsche Omroep, waarmee hij Nederlanders probeerde te winnen voor het nationaal-socialisme.

Volgens Robert Kiek is Blokzijl echter aanvankelijk wel vertrokken naar Duitsland. Maar weer teruggekeerd toen de kust veilig bleek.

RO / Kiek

De paniek onder de leden van de NSB neemt nog steeds toe. Blokzijl en [Sigismund, red.] de Ranitz, de helden van de volksvoorlichting, zijn in het begin van deze maand en toevallig juist op de dag waarop de voorbarige berichten over de bevrijding van Breda bekend werden gemaakt, haastiglijk op dienstreis gegaan naar het oosten. Ze hadden daarvoor toestemming van Seyss-Inquart. Toen de geruchten onjuist bleken, waren de heren spoedig weer terug. Maar hun koffers staan nog gepakt voor de volgende reis. Niet dat het overigens veel zou helpen.

Over de misdadige verwarring die Max Blokzijl via de radio teweeg heeft gebracht, hoor je later in deze serie, samen met de schade die andere Nederlanders via radio en drukwerk in dat opzicht hebben aangericht. Daaronder valt ook Willem van den Hout, die onder het pseudoniem Willem W. Waterman propaganda voor de Duitsers bedreef, ook via de radio. Als meester van de alliteratie bedacht hij de term Dolle Dinsdag voor die vijfde september waarop Nederland op zijn kop stond.

Waterman had een belangrijke stem in de uitgave van het blad De Gil, dat gewoon te koop was. Dat blad kende ook een radiovariant: De Gilclub, waar Waterman ook teksten voor schreef. Op papier en in de ether werden humor en propaganda gemengd tot een mix waarvan de brave burger niet meer wist wat hij moest geloven. Luister naar een radiotekst van Waterman, uitgesproken door Nanda de Marez Oyens. Het gaat over de spoorwegstaking, die op 17 september in Nederland zal uitbreken op gezag van de Nederlandse regering in ballingschap. De spoorwegstaking was bedoeld om de zich terugtrekkende bezetter dwars te zitten, maar leidde ook tot hongersnood onder de bevolking, omdat ook voedsel niet meer kon worden getransporteerd.

Voorpagina van het derde nummer van De Gil (1944), een propagandablade van de bezetter, dat zich echter door zijn veelal anti-Duitse toon moeilijk als zodanig liet onderscheiden. Het blad kreeg een radiopendant onder de naam De Gilclub, die uitzond bij de Nederlandsche Omroep.

NO / Nanda

En omdat we het daar juist hadden over de spoorwegstaking is het wel leuk even te vermelden, heel terloops maar, dat de staking moet doorgaan, op uitdrukkelijk verlangen van de heren ministers te Londen. Het was de regering, zo luidt de proclamatie, ter ore gekomen dat de helft van het personeel weer wilde gaan werken. Dat kon absoluut niet. O nee. En zij, die leden onder de hongersnood in de westelijke provincie, moesten bedenken dat dit een offer was dat voor de goede zaak moest worden gebracht.

Als u dus doodgaat van de honger, luisteraar, kunt u dat tevreden en met een glimlach op de lippen doen. En als toevallig dit het ogenblik mocht zijn waarop een van u het tijdelijke met het eeuwige wil verwisselen, dan zullen wij onze best doen om u extra op te vrolijken met de twee platen die nu volgen. De eerste draaien we op schier eindeloos herhaald verzoek, de Andrews Sisters in *Pagan Love Song*. En daarna, om alle Bing-verzoekers tevreden te stellen, *The Lonesome Road* van King Bing, ofwel Bing Crosby.

Het feit dat De Gilclub Amerikaanse muziek draaide, maakte het er voor de luisteraar niet makkelijker op erachter te komen wat voor vlees hij in de kuip had. Engelstalige muziek was namelijk door de Duitsers verboden. Met al die verwarrende informatiekkanalen was de behoefte aan een betrouwbare zender als Herrijzend Nederland groot. Het zou nog een kleine maand duren voordat het zover was.

De Andrew Sisters. Amerikaanse muziek en jazz waren in de Tweede Wereldoorlog razend populair, maar mochten van de bezetter niet worden gespeeld. Een uitzondering werd gemaakt voor het propagandistische radio-programma De Gilclub.

RO

Andere officiële berichten melden dat de Amerikanen staan bij Charleroi in België en bij Nancy in Lotharingen. De Duitsers hebben echter al bericht dat een Amerikaanse kolonne door Zuid-Limburg optrekt in de richting van Aken.

Met Limburg wordt hier Belgisch Limburg bedoeld. Op 12 september trekken de eerste geallieerde eenheden Nederland binnen in de buurt van Maastricht. En op 18 september is het zover. Eindhoven wordt bevrijd in het kielzog van operatie Market Garden, die een dag eerder was begonnen.

RO

Het volgende officiële bericht is zojuist door het geallieerde hoofdkwartier uitgegeven. Vanmiddag zijn sterke afdelingen van het eerste geallieerde luchtlandingsleger in Nederland neergelaten.

Deze grootschalige luchtlanding had tot doel om via een deel van Nederland de geallieerden tot Duitsland te laten doordringen, op een plek die minder goed werd verdedigd. Dat mislukte, maar de Eindhovense bevolking kon feestvieren.

Beeld van de bevrijding van
Eindhoven, 18 september 1944,
met soldaten van de
101st Airborne Division.
[foto: Nationaal Archief]

RO / Kiek

Vanmorgen was ik in Eindhoven en heb kunnen zien hoe glorieus de geallieerden daar zijn ontvangen. Nederlands militair gezag is onmiddellijk in Eindhoven achter de troepen aangekomen en heeft al een groot aantal belangrijke zaken kunnen afwikkelen. Ik heb vanmorgen in Eindhoven een korte reportage opgenomen, maar wel wil ik u verzekeren dat het enthousiasme er geweldig was. En vooral de eerste Nederlanders die daar zijn binnengekomen, werden met donderende hoera's binnengehaald. Ditmaal heb ik de microfoon eerst te luisteren gelegd op het hoofdkwartier van een der verzetsgroepen. Er is om Eindhoven hard gevochten. Het was een vreugde te zien dat de bevolking nauwelijks schade en zo goed als geen verliezen heeft geleden in deze strijd ten noorden, ten westen en ten zuiden van Eindhoven.

Zeer geheime brief van 15 augustus 1944 over de clandestien in elkaar gesleutelde radiozender bij Philips in Eindhoven, die zal worden gebruikt voor Radio Herrijzend Nederland. Het wachtwoord dat ter plekke dient te worden gebruikt, luidt: Rooster één, rooster twee en de groeten van Rudi.

Op 20 september stapt een zekere Henk van den Broek de stad binnen. Of beter, hij rijdt op een geleende fiets, ongewassen en ongeschoren, zoals hij zelf schrijft in het boek dat hij heeft gemaakt over zijn radioavonturen in oorlogstijd. Zijn taak

in Nederland: het oprichten van een radiozender, zoals beschreven in een memo van de regering in ballingschap.

Stemacteur Ministerie van Oorlog, London, 15 augustus 1944. Zeer geheim.

Edelgestrengen mogen worden bericht dat een der agenten van de Binnenlandse Inlichtingendienst die uit Nederland is teruggekeerd en zich thans in het neutrale buitenland bevindt, het volgende meldt:

Omroepzender, welke in Nederland gereed staat en binnen enkele uren bedrijfsklaar gemaakt kan worden (antenne ophangen), staat in een der Philipsgebouwen bij Philips te Eindhoven. Vermoedelijk is met zender geheel Nederland te bestrijken. Golflengte plusminus 300 meter. De zender heeft een eigen omvormer, voorzien van oliemotor en kan onafhankelijk van het lichtnet gedurende zeer lange tijd in bedrijf gehouden worden. Voor de inbedrijfstelling kan men zich wenden tot onder anderen Harry, een schuilnaam van ingenieur Tromp, met als wachtwoord: rooster één, rooster twee en de groeten van Rudi.

Getekend: dr J.M Somer, hoofd van de Binnenlandse Inlichtingendienst, Majoor der Infanterie.

Wie had ervoor gezorgd dat die zender er was? Luister naar Bas Agterberg van Beeld & Geluid.

Henk van den Broek, oprichter en leider van Radio Herrijzend Nederland.

Bas Het grappige is dat het zowel de opdracht van de regering in Londen was, die bij Philips was geland, als dat medewerkers zelf initiatief hadden genomen. Er waren verschillende initiatieven en ze wisten niet allemaal van elkaar dat ze bezig waren.

VO Volgens de officiële geschiedschrijving van Philips en andere bronnen, had Philips-medewerker Cor Gehrels de leiding bij de bouw van de zender. Hij was op het idee gekomen een zender te bouwen nadat de Duitse bezetter Philips de opdracht had gegeven een zender in elkaar te zetten om te kunnen communiceren met hun troepen. Philips draaide immers door tijdens de oorlog en balanceerde tussen samenwerken met de vijand, het verbergen en aan het werk houden van onderduikers en het verrichten van tal van andere verzetsdaden.

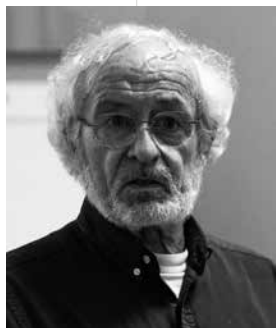
De zender waar Cor Gehrels aan werkte was al in 1942 klaar. In 1943 kreeg zijn collega Tromp via een Nederlands geheim agent de opdracht van de regering in Londen een noodzender te bouwen voor het geval de Duitsers bij het terugtrekken de landelijke zenders in Hilversum zouden opblazen. Pas later kwam Tromp erachter dat die zender al gebouwd was.

Tegenover de Duitsers die in de fabriek surveilleerden hebben Philipsmedewerkers volgehouden dat het een meetstation was voor radiobuizen. Dat het oorspronkelijk ook was. Cor Gehrels heeft overigens Radio Herrijzend Nederland niet meer mee-gemaakt. Hij is voordien door de bezetter opgepakt voor ander verzetswerk en om het leven gekomen in een concentratiekamp.

Wie was Henk van den Broek?

Bas Henk van den Broek was een medewerker van Radio Oranje. Henk van den Broek was journalist die toen de oorlog uitbrak in Frankrijk zat. Hij werkte in Parijs als journalist. Reisde naar Zuid-Frankrijk, kon niet de oversteek maken naar Engeland en zat nog twee maanden of zo in Zuid-Frankrijk, totdat hij een visum kreeg om voor het ANP als journalist naar Londen te kunnen gaan. Dat wil zeggen, hij ging via Spanje en Portugal als een echte Engelandvaarder naar Londen. Daar startte hij Radio de Brandaris, voor de zeevarenden. Die ging op een gegeven moment samen met Radio Oranje, dus hij was een van de medewerkers van Radio Oranje, bekend als 'de Rotterdammer' die af en toe het volk toesprak via de zender. En hij is in september, toen Brussel bevrijd was, naar Brussel gestuurd om vanuit daar te wachten tot ook Nederland bevrijd zou zijn en om dan vanuit militair gezag een zender op te zetten.

We gaan terug naar het depot van Beeld & Geluid, waar we aan het begin van deze aflevering binnen zijn gekomen. Daar staan Bas Agterberg van Beeld & Geluid en Gidi Verheijen, radiospecialist, verzamelaar en onderzoeker.

Gidi Verheijen, schrijver over radio en radiopioniers. Hij heeft uitleg over de fabricage en werking van de Luistervink; de radio die speciaal is gemaakt om naar Herrijzend Nederland te luisteren.

Gidi Er zijn mensen die mij ook in Duitsland *hobbyhistoriker* noemen. Ik heb een aantal boeken geschreven over de radio en over radiopioniers.

Wat waren die Luistervinken ook weer?

Gidi Die zijn speciaal ontwikkeld om stroombeperkend te kunnen luisteren. Gebruikten maar 10 watt, ongeveer evenveel als een stuk of drie, vier fietslampjes. En dat was om het elektriciteitsnet niet al te veel te belasten, want dat was toen nauwelijks beschikbaar.

Kun je beschrijven hoe ze eruitzien?

Gidi Nou, het zijn houten toestelletjes, later ook aluminium, van ongeveer 20 bij 20 bij 8 centimeter. Met maar één bedieningsknop. Natuurlijk een netsnoer, want die werd wel op het net aangesloten. Eén bedieningsknop alleen maar om het volume te regelen. Je kon hem niet aan- en uitzetten, geen toonregeling, dat was allemaal niet beschikbaar.

Hoe kon je een zender kiezen dan?

Gidi Je hoefde de zender niet te kiezen, want het toestelletje was maar voor één zender geschikt en vast afgestemd, namelijk Radio Herrijzend Nederland. En die verschoof nog wel in de loop van de tijd een paar keer in met zijn golflengte. En dan kon je

met een trimmer, zoals dat heette, een luchttrimmer, kon je een klein beetje bijstellen. Maar normaal gesproken was hij vast afgestemd op de zender.

En wanneer zijn ze gebouwd?

Gidi Eind 1944, na de bevrijding van Eindhoven, toen de zender Radio Herrijzend Nederland in de lucht is gebracht, zijn ze gemaakt om de mensen te kunnen laten luisteren naar de radio. Want bijna iedereen had zijn radio moeten inleveren in de jaren daarvoor. Dus weinig mensen hadden nog een radio. Dat was omdat de Duitsers last hadden van Radio Oranje. Veel Nederlanders luisterden naar Radio Oranje. En Radio Oranje was ophitsend in de ogen van de Duitsers.

VO Een van de eerste maatregelen na de invasie van Nederland door de Duitse bezetter, was het aan banden leggen van de communicatiemogelijkheden in het land. Kranten, tijdschriften en elektronische communicatie zoals radio, ook die van zendamateurs, werden verboden of onder strikte controle gesteld. En die verboden gingen vrij ver.

Verzameling door de bezetter in beslaggenomen radio's.
[foto: Collectie Beeld & Geluid]

Gidi Men was zo beangstigd door wat er allemaal kon of zou kunnen, hebben ze verboden dat mensen postduiven zouden houden. Want daarmee zouden berichten van de ene plaats naar de andere gestuurd kunnen worden.

VO Zo gaat dat in een oorlog. De ene partij is doodsbenauwd dat de bevolking de boodschappen van de andere partij hoort en doet er alles aan om dat te voorkomen. Tegelijk stelt de andere partij alles in het werk de mensen te overtuigen van haar gelijk. Een willige burger is nu eenmaal makkelijker te hanteren. Aan tegenstand en protesten heb je niks. Radio-uitzendingen van Radio Oranje en

Herrijzend Nederland werden door de bezetter gestoord door andere, krachtige zenders die op dezelfde frequentie een stoorsignaal uitzonden. Daardoor kon je de oorspronkelijke zender niet meer horen.

Maar vindingrijke Nederlanders hadden daar een list op bedacht, wat in de volksmond de moffenzeef is gaan heten. Tot besluit van deze eerste aflevering van de serie Herrijzend Nederland over radio in oorlogstijd maken we een uitstapje naar het Verzetsmuseum in Amsterdam, waar collectiebeheerder Filip Bloem zo'n moffenzeef demonstreert.

Hebben jullie in het museum ook aandacht voor de media tijdens de oorlog?

Filip Zeker. We hebben een heel deel over de illegale pers, over illegale kranten. En we hebben ook aandacht voor Radio Oranje. De zender die vanuit Londen uitzond, met berichten gericht op de Nederlandse bevolking. Die zenders werden verstoord door de Duitsers. De frequenties werden verstoord waardoor het niet goed te horen was. En daar werd wat op gevonden met een apparaatje, waar we nu bij staan, een moffenzeef. En dat ziet er een beetje uit als een houten kruis met allemaal metalen draadjes gespannen eroverheen. En het idee daarvan was dat je die verstoring kon omzeilen, dat je dan alsnog Radio Oranje goed kon ontvangen.

En werkte dat goed?

Filip Nou, het was niet ideaal, maar het werd daardoor wel verstaanbaar. En er werden ook instructies verspreid hoe je zo'n ding zelf kon maken. Je had er wel enig technisch vernuft voor nodig. We hebben een paar exemplaren in de collectie. Geen één is er hetzelfde, dus je kunt echt zien dat er geknutseld voor moest worden. Maar dan werkt het wel, dan was het wel te verstaan.

Demonstratie van een zogeheten moffenzeef in het Verzetsmuseum Amsterdam. Door te draaien aan het kruis met de ijzerdraadjes kon je de stoorzenders van de bezetter omzeilen.

Kun je nu laten zien en horen hoe dat werkt?

Filip Ja, dat zal ik even laten zien. Ja, ik kan er even aan draaien... En dan precies... En als je hem dan naar een stukje verplaatst, dan merk je dat het opeens te verstaan wordt.

RO / Koningin Wilhelmina

En ik spreek de hoop uit dat vele landgenoten, waar zij zich ook mogen bevinden, voortaan getrouwe luisteraars...

Lied *En lijkt het nieuws soms wat benard, nooit zien wij het te zwaar, denk maar na regen komt altijd zonneschijn. En na die donkere tijd van willekeur, van schande en terreur zal er een dag van vreugde en weerzien zijn. Wij zijn trots en vol moed, want het volk van Nederland houdt zich goed. Het kleine Nederland weert zich dapper als een reus. 't Is oranje, 't blijft oranje is de leus, van u, van mij en van de Watergeus.*

Je hoorde het herkenningsliedje van De Watergeus, een cabaretprogramma dat vele zaterdagen werd uitgezonden op Radio Oranje. In het programma werd de draak gestoken met de Duitse bezetter en zijn trawanten.

Jetty Paerl, die als zangeres Jetje van Oranje vele liedjes zong in het cabaretprogramma De Watergeus op Radio Oranje.